

DİYANET DERGİSİ

(DİNİ, İLMİ, AHLÂKİ, EDEBİ, MESLEKİ AYLİK DERGİ)

CİLT: XI — SAYI: 1

OCAK - ŞUBAT 1972

Hazret-i Muhammed Aleyhi's-selâm'ın VEDÂ HACCI

Celâleddin KARAKILIÇ
Diyanet İşleri Başkanlığı
Olgunlaştırma Dairesi Başkanı

Medîne'ye hicret ettiği günden beri istediği gibi bir hac merâsımı yapmak imkânını bulamayan Hazret-i Muhammed (s.a.v.), Nasr sûresinin nâzil olmasından sonra vefâtının yaklaşmış olduğunu anlayınca, bir taraftan hac farızasını ifâ etmek, bir taraftan ümmeti ile vedâlaşmak, bir taraftan da İslâm Dini'nin, İslâm Hukuku'nun, İslâm Ahlâkı'nın ibâdete ve içtimâî hayâta taallük eden bütün esaslarını, bütün hükümlerini, büyük bir topluluk karşısında ilân ederek cihânın tenvirini bir kere daha te'min etmek maksadiyle Hicret'in onuncu yılının Zü'l-Ka'de ayında hac hazırlıklarına başladı ve hac farızasını ifâ edeceğini her tarafa ilân ettirdi. Bu sevinçli haberi duyan ve böyle büyük bir ibâdetin Rasûlullah (s.a.v.) ile birlikte yapılacağını haber alan müslümanlar da, derhal hac hazırlıklarına başladılar. Kısa bir zamanda hazırlıklarını tamamlayarak yüz bin kişiyi bulan muazzam bir topluluk halinde Medîne'de toplandılar ve Hazret-i Muhammed (s.a.v.) in hareket emrini beklemeye başladılar.

Böylece Zü'l-Ka'de ayının yirmibeşince Cumartesi günü bütün hazırlıklarını tamamlayan Hazret-i Muhammed (s.a.v.), öğle namazını Mescid-i Saâdet'de tam olarak (dört rek'at olarak) kıldı. İrâdettiği bir hutbede de; hac hakkındaki âyet-i kerimeleri okuyarak haccın farz, vâcib, sünnet gibi menâsikını ve âdâbını tarif etti.

Bundan sonra yıkanarak güzel kokular süründü, saçlarını taradı. Bütün zevceleri, Ehl-i Beyt'i ve Ashâb-ı Kirâm'ı ile birlikte Medîne'den hareket etti. Kızı Fâtıma radiya'llâhü anhâ da, kendisi ile beraberdi. Diğer Müslümanlar da, kendilerini takibettiler. Bu arada kurbanlık develer de, sürüler halinde Mekke yolunu tutmuşlardı.

İkinci vaktine doğru Medîne'nin mikâtı olan Zü'l-Huleyfe'ye varıldı. Hazret-i Muhammed (s.a.v.), burada konaklayarak Ashâb-ı Kirâm ve diğer Müslümanlarla beraber ikinci namazını seferî olarak iki rek'at kıldılar. Yolculuk boyunca bütün namazları da seferî olarak kıldılar. Geceyi Zü'l-Huleyfe'de geçirerek istirahat ettiler.

Sabah olunca Hazret-i Muhammed (s.a.v.) yıkandı, gusûl abdësti aldı, ihrâm'a girdi, iki rek'at namaz kıldı. Bundan sonra da; "Lebbeyk, Allâhümme lebbeyk, lebbeyke lâ şerike leke lebbeyk, inne'l-hamde ve'n-ni'mete lek, ve'l-mülke lâ şerike lek: Yâ Rabbî da'vetine icâbet ederek huzûruna geldim, her zaman Sana itâat ederim, yâ Rabbî Senin şerikin yoktur, hamd Sana mahsusdur, her ni'met Senindir, mülk Senindir." diyerek telbiye'ye başladı. Ashâb-ı Kirâm ve diğer Müslümanlar da aynı şekilde hareket ederek telbiye'ye başladılar.

Bundan sonra Kasvâ' adlı devesine binerek Zü'l-Huleyfe'den hareket eden Hazret-i Muhammed (s.a.v.) Allâh-u Teâlâ'ya hamd ederek O'nu tesbîh ve tenzîh etti. Tekbîr ve tehlîl getirdi. Ashâb-ı Kirâm ve diğer müslümanlar da aynı şekilde hareket ederek kendisini ta'kîb ettiler. Hep bir ağızdan alınan telbiye, tekbîr ve tehlîl sadâları gökleri çınlatmaya başladı. Rasûlullah (s.a.v.) telbiye getirdikçe her taraftan aynı ses yükseliyor, dağlar taşlar ve âfaklar bu ses ile inliyordu.

Bu şekilde yoluna devam eden Hazret-i Muhammed (s.a.v.), Beydâ mevkiine gelince, Vâdi'l-Akîk denilen yerde Cebrâil aleyhi's-selâm gelerek hac ile umre'yi beraber yapmaya niyet etmesini söyledi. O da hac ile umreyi birleştirip hacc-ı kırân'a niyet etti. Cemâate de hac ile umreyi —bir ihram ve bir niyet ile— birleştirip hacc-ı kırân'a niyet etmekte veyâ hac ile umreyi —iki ihram ve iki niyet ile— ayrı ayrı yapıp hacc-ı temettû'a niyet etmekte serbest olduklarını bildirdi. Onların da bir kısmı hacc-ı kırân'a, bir kısmı hacc-ı temettû'a niyet etti. Bu sûretle de Câhiliyye devrinden kalma —hac ile umre birlikte yapılmaz, çünkü büyük günahtır— i'tikâdı ilgâ edilmiş oldu.

Yoluna devam eden kabile Bathâ mevkiine gelince, daha evvel bir vazife ile Yemen'deki kendi kabilesine gönderilen Ebû Mûse'l-Eş'arî (r.a.) de Yemen kafilesi ile birlikte gelip Hazret-i Muhammed (s.a.v.) in kafilesine iltihak etti.

Bir insan deryâsı hâlinde dalgalana dalgalana Mekke'ye doğru ilerleyen bu tertemiz müslümanlar ile birlikte yoluna devam eden Hazret-i Muhammed (s.a.v.), "Serf" denilen yere gelince konakladı. Namaz kılıp istirahat etti. Geceyi, Serrf mevkiindeki Zî-Tuvâ denilen yerde geçirdi. Zü'l-Hicce ayının üçüncü Cumartesi günü olmuştu. Sabah olunca sabah namazını, Zî-Tuvâ denilen yerde kıldı. Burası Mekke'ye yakındı. Namazı müteakip guslederek sabahleyin erkenden büyük bir hacı kafilesi ile birlikte Zî-Tuvâ'dan hareket etti. Zü'l-Hicce ayının dördüncü Pazar günü Mekke'nin üst tarafındaki Muallâ yolundan (Kedâ yolundan) Mekke-i Mükerrreme'ye vardı. Benî Şeybe kapısından girip Harem-i Şerîf'e dâhil oldu. Kâ'be-i Muazzama'yı görünce de; "Yâ Rab! Sen bu beytin şerefini, şânını, azametini ve heybetini artır." diye duâ etti. Bundan sonra da; "Allah'dan başka tanrı yoktur. Birdir, ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd O'nadır. Yaşatan ve öldüren O'dur. O, her şeye kaadirdir. O'ndan başka ibâdet edecek yoktur, ancak O'na ibâdet edilir. Va'dini yerine getirdi, kuluna yardım etti, aleyhinde birleşen düşmanları yalnız başına hezimete uğrattı." buyurdu.

Bunu müteakip Kasvâ' adlı devesinin üzerinde Kâ'be-i Muazzama'yı yedi defa tavaf etti. Bunun ilk üçünde sür'at gösterdi. Haceru'l-Esved'i isti'lâm edip selâmlayarak, Rûkn-i Yemânî'yi meshetti. Tavâfı tamamladıktan sonra devesinden inerek Makâm-ı İbrâhîm'e gelip iki rek'at namaz kıldı. Bundan sonra da Safâ tepesine giderek Cenâb-ı Hakk'a hamd-ü senâ ederek duâ ve niyâzda bulundu. Safâ ile Merve tepeleri arasında yedi defa sa'yetti. Bunu da tamamlayınca, kendisi kurban getirdiği ve hacc-ı kırân'a niyet ettiği için ihramdan çıkmadı. Kurban getirmeyenler ve hacc-ı temettû'a niyet edenler ise, ihramdan çıkarak umre'ye son verdiler.

Bu sırada bir müddet evvel Yemen'e gönderilmiş olan Hazret-i Ali (r.a.) da hac kafilesi ile birlikte çıkıp geldi ve Hazret-i Muhammed (s.a.v.) e iltihak etti. Kurbanlıklarını getirenler umrelerini yaptıktan sonra ihramdan çıkmadılar. Kurbanlıklarını getirmeyenler de umrelerini yaptıktan sonra ihramdan çıktılar. Diğer yerlerden gelen kabileler de aynı şekilde hareket ettiler.

Bu sûretle Zü'l-Hicce ayının dördüncü Pazar günü Mekke-i Mükerrreme'ye gelerek umresini tamamlayan Hazret-i Muhammed (s.a.v.), Zü'l-Hicce ayının sekizinci Perşembe gününe kadar —ihramlı olarak— Mekke'de kaldı. Zü'l-Hicce ayının sekizinci Perşembe günü (Terviye günü) Kasvâ' adlı devesine binerek Mina'ya doğru hareket etti. Umrelerini yaptıktan sonra ihramdan çıkmış olan müslümanlar da Terviye günü Mekke'de yeniden ihrama girerek hacca niyet ettiler. İhramdan çıkmayan müslümanlarla birlikte Hazret-i Muhammed (s.a.v.) i takibederek Mina'ya gittiler.

Mina'ya gelen Rasûlullah (s.a.v.), o gün Mina'da kaldı. Öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarını Mina'da kıldı. Güneş doğuncaya kadar Mina'da istirahat etti. Bu arada da Arafat'ta bulunan Nemfire mevkiinde bir çadır kurulmasını emretti. Bundan sonra da Zü'l-Hicce ayının dokuzuncu Cum'a günü (Arefe günü) sabahleyin erkenden güneş doğarken Mina'dan hareket ederek Müzdelife'ye doğru yol aldı. Müzdelife'ye varınca orada durmadan geçip Arafat'a vardı ve kendisi için hazırlanan Nemfire mevkiindeki çadıra indi. Ashâb-ı Kirâm ve diğer müslümanlar da aynı şekilde hareket ederek Arafat'a geldiler. Çadırlarını kurup istirahat ettiler.

Zevâl (öğle) vaktinden biraz sonra çadırından dışarı çıkan Hazret-i Muhammed (s.a.v.), Kasvâ' adlı devesine binerek Arafat vâdisinin ortasına geldi. Cerir İbn-i Abdî'llâh (r.a.) vasıtasıyla sükûneti te'min etti. Bundan sonra da Vedâ haccı'nda okumuş olduğu üç meşhur hutbesinden birincisini irâd etmeye başladı. Kalabalık fazla olduğu için de —sesin gitmediği yerlere— Rabîa İbn-i Ümeyye (r.a.) gibi gür sesli münâdiler (muezzinler) tarafından tekrar ettirdi. Onlar da —kendisinin ta'lim ve emriyle— "Ey insanlar, Rasûlullah der ki..." diyerek O'nun her cümlesini tekrar ederek halka i'lân ettiler. Orada bulunan yüzüymidört binden fazla İslâm topluluğu da, bu mühim hutbeyi, derin bir sükût içerisinde büyük bir dikkat ve alâka ile dinledi. İslâm inkılâb târihinin bütün beşeriyete hitâbeden en mühim ve en müessir nutku, işte böyle söyleniyor, böyle dinleniyordu.

Sükûnet te'min edilip her şey tek kulak kesildikten sonra bu muazzam insan topluluğu arasından yükselen gâyet şefkatli ve tatlı bir ses şöyle diyordu:

*
**

Vedâ Hutbesi'nin meâli:

"Allâh-u Teâlâ'ya hamd-ü senâ ederiz. Bizleri bu haram ayında, bu azîz günde, bu mukaddes yerde bir araya toplayan Allâh'a şükürler olsun. Hepimiz O'na döneceğiz. Nefislerimizin fenâlıklarından ve kötü amellerimizden O'na sığınırız.

Allâh'ın hidâyet ettiğini kimse yoldan çıkaramaz. Allâh'ın şaşırttığını da kimse yola getiremez. Ben şehâdet ederim ki: Allâh'dan başka ilâh yoktur. Birdir, eşi ve ortağı yoktur. Yine ben şehâdet ederim ki: Muhammed, O'nun kulu ve Rasûlü'dür.

Ey Allâh'ın kulları! Allah'dan korkup korunmanızı ve O'na itâat üzere olmanızı vasiyyet ederim.

Ey insanlar! Sözlerimi dikkatle dinleyiniz. Zîrâ bilmiyorum amma belki bu yıldan sonra sizinle bir daha burada buluşamayacağım.

Ey insanlar! Biliniz ki yarın Allâh'ın huzûruna varacak ve yaptığınız işlerden sorumlu olacaksınız. Sakın benden sonra eski âdetlere dönüp de birbirinizin boynunu vurmuyunuz. Bu vasiyyetlerimi burada bulunanlar burada bulunmayanlara bildirsin. Olabilir ki bildirilen kimse burada bulunup da işitenden daha iyi anlayarak muhafaza etmiş bulunur.

Ey insanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu yeriniz (Mekke ve civarı) nasıl mukaddes bir yer ise, canlarınız, mallarınız, ırzlarınız da —Rabbinize kavuşuncaya kadar— böyle mukaddestir, her türlü taarruzdan masundur (haramdır, kendisine taarruz edilemez).

Ey insanlar! Câhiliyyet devrine âit her şey ilga edilmiştir. Allâh-u Teâlâ o devrin fenâhklarını üzerinizden kaldırmıştır. Soy sop ile övünme yoktur. Hiçbir Arab'ın Arab olmayana, hiçbir Arab olmayanın da Arab olana şeref ve rüçhan hakkı yoktur. Hepiniz Âdem'den, Âdem de topraktır.

Ey insanlar! Sözlerimi iyi dinleyip düşününüz. Muhakkak bilmelisiniz ki her müslüman diğer müslümanın kardeşidir. Bütün müslümanlar eşittirler. Kişiye —kardeşinin gönül hoşluğu ile verdiği müstesna— başka hiçbir şey helâl olmaz. Kendi haklarınızı koruyunuz ve nefislerinize zulmetmeyiniz.

Tebliğ ettim mi? Yâ Rab.

Ashâb-ı Kirâm, —Evet tebliğ ettin, yâ Rasûlâ'llah—.

Şâhid ol yâ Rab, şâhid ol yâ Rab, şâhid ol yâ Rab.

Ey insanlar! Kimin yanında bir emanet varsa onu sâhibine, kendisine emniyet edene versin. Borcun ödenmesi lâzımdır. Kefil olan sözünü yerine getirsin. Ödünç alınan şey, geri verilmelidir. Hediyelere hediye ile mukabele olunur.

Ey insanlar! Allah hükmediyor ki artık ribâ (fâiz) yoktur (yasaktır). Fâizin her nev'i mülğadır, ayağımın altındadır. Fakat re'sü'l-mallar (sermayeler) borç verenindir, onu vermek gerektir. Ne zulmediniz, ne de zulmoldunuz. En evvel kaldırdığım fâiz, Abdu'l-Muttalib'in oğlu Abbâs'ın alacağı fâizdir.

Câhiliyyet devrinde güdülen kan dâvâları da tamamen kaldırılmıştır. Bu kan dâvâlarından kaldırdığım ilk kan dâvâsı da Abdu'l-Muttalib'in torunu Hâris oğlu Rabia'nın kan dâvâsıdır.

Ey insanlar! Haram aylarını istenilen zamana götürmek için araya bir ay katmak Câhiliyyet küfrünü artırmaktan başka bir şey değildir. Bununla müşrikler dalâlete düştüler (düşerler), Allâh'ın haram kıldığını helâl, helâl kıldığını haram yapmak isterler. Zaman, Allâh'ın yerleri ve gökleri yarattığı günden beri aynı şekilde devam etmekte ve yılın ayları bir sıra altında —dördü haram olmak üzere— onikiye varmaktadır.

Ey insanlar! Kadınların haklarına riâyet etmenizi ve bu hususta Allah'dan korkmanızı tavsiye ederim. Siz onları Allâh'ın emaneti olarak aldınız, Allâh'ın kanunu ile izdivaç ettiniz, onların nâmuslarını ve ismetlerini Allah adına söz vererek helâl edindiniz. Bunun için kadınlarınızın üzerinde sizin hakkınız, sizin üzerinizde de onların hakları vardır. Sizin hoş görmediğiniz kimseleri evlerine almamaları, kötü görülen hareketlerde bulunmamaları hakkınızdır. Eğer bunları yaparlarsa kendilerinden ayrılmanıza izin vardır. Eğer haklarınıza riâyet ederlerse onlara iyi bakınız ve değerince giydiriniz, bu onların haklarıdır. Onlara iyi sözlerle öğüt verin. Çünkü onlar sizin yardımcılarınızdır, kendilerini size bağlamışlardır. Kadınlar kocalarının izni olmadıkça onun malından hiçbir şeyi başkasına vermeyeceklerdir. Erkekler de kadınlarını sayacaklardır. Hizmetçilerinize de yediğiniz yemeklerden yedirmeye, giydiğiniz elbiselerden giydirmeye dikkat ediniz. Affedemiyeceğiniz bir hatayı işlerlerse onlardan ayrılabilirsiniz. Onlar Allâh'ın kullarıdır, hiçbir zaman kötü muamele görmeye lâyık değillerdir.

Ey insanlar! Allah her hak sâhibine hakkını (Kur'ân'da) vermiştir. Vere-seye vasiyyet etmek yersizdir (vâris için vasiyyete lüzum yoktur). Çocuk ki-

min yatağında doğmuşsa ona âittir. Nâmus hırsızlığı men' edilmiştir (haramdır), zinâkâr için mahrumiyyet vardır. Kendini babasından başkasına nisbet etmek iddiasında bulunarak neseb iddia eden soysuzlar veya velisinden (efendisinden) başkasına intisâba kalkarak onu kendisine velî (efendi) yapan nankörler, Allâh'ın gazabına, meleklerin lâ'netine ve bütün müslümanların ilencine uğrarlar. Allâh-u Teâlâ bu gibilerin ne ibâdetlerini, ne tevbelerini, ne adâletlerini ve ne de şehâdetlerini kabûl eder.

Ey insanlar! Şeytan artık bu topraklarda tapılan bir şey olmaktan, yeneden nüfuz ve saltanatını kurmak kudretinden tamamen ümidini kesmiştir. Fakat bu kaldırdığım şeyler hâricinde, içinizden her kim onun arzularına uyarak küçük gördüğü işlerde ona uyarsa, o yine memnun olacaktır. Bunun için, ona karşı dâimâ uyanık bulununuz ve dininizi korumak için bunlardan da hazer ediniz.

Ey mü'minler! Size öyle bir beyyine (apaçık bir delil) bırakıyorum ki, ona sıkı tutunursanız sonuna kadar dalâlete düşmezsiniz. Bu beyyine Allâh'ın kitâbı Kur'ân ile Rasûlü'nün sünneti'dir.

Ey insanlar! Tebliğ ettim mi? Yarın bu size sorulacaktır, beni sizden soracaklardır. Ne dersiniz?

Ashâb-ı Kirâm: — Evet yâ Rasûlallah, tebliğ ettin, risâlet vazifeni ifâ ettin, bize vasiyyet ve nasihatta bulundun—.”

Orada bulunan binlerce müslümandan bu cevabı alan Hazret-i Muhammed (s.a.v.) de şahâdet parmağını göğe doğru kaldırarak sonra da cemâat üzerine gevirip indirerek;

“Şâhid ol yâ Rab, şâhid ol yâ Rab, şâhid ol yâ Rab.” dedi ve hutbesine son verdi.

**

Bu sûretle hutbesini bitiren Hazret-i Muhammed (s.a.v.), Bilâl-i Habeşî (r.a.) ye emrederek bir ezan okuttu. Henüz öğle namazı kılınmamış olduğundan öğle ile ikinci namazlarını cem' ederek iki kaamet ile edâ etti. Evvelâ bir kaamet edilerek öğle namazının farzını, sonra da bir kaamet daha edilerek ikinci namazının farzını kıldı. Bu iki farz arasında nâfile namaz kılmadı.

Bundan sonra devesine binerek Cebelü'r-Rahme'nin alt tarafında bulunan Mevkif'e geldi. Deve üzerinde durup mübarek yüzünü kibleye çevirerek güneş batıp sarılığı biraz zâil oluncaya kadar vakfe etti ve; “Yâ Rab! Namazım, hac resimelerim, hayâtım ve memâtım hep Senindir. Yâ Rab! Gönül vesvesesinden, seririn şerrinden, kötü işlerden Sana sığınırım. Allah'dan başka ilâh yoktur. Birdir, eşi ve ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd O'nadır, O her şeye kaadirdir.” diyerek uzunca bir duâ okudu. Kendisini takibeden müslümanlar da, aynı şekilde hareket ederek vakfe'ye durup duâ ettiler.

Güneş batmak üzere iken, Fadl İbn-i Abbas (r. anhümâ) in vâlidesinin gönderdiği bir bardak sütü içti. Bu sûretle de Rasûlü'llah (s.a.v.) in o gün (Arefe günü) oruçlu olmadığı iyice anlaşılmuş oldu. Tam bu sırada —henüz Mevkif'den ayrılmadan— şu meâldeki âyet-i kerîme nâzil oldu:

...وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ

“... Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki ni'metimi tamamladım ve size din olarak Müslümanlığı beğenip seçtim ve ondan râzî oldum.”

Bu meâldeki âyet-i kerîmenin nâzil olması ile, bir taraftan bütün dîni hükümlerin tamamlanmış olduğu, Müslümanlığın kemâle ermiş bulunduğu, Rasû-

lu'llah (s.a.v.) in vazifesini ikmâl ettiği bildirilmekte, bir taraftan da fâni hayâta vedâ etmesinin yaklaşmış olduğu imâ edilmekte idi. Bu âyet-i kerîmeyi işiten Hazret-i Ebû Bekri's-sıddîk (r.a.), bunun farkına varıp, "Bu âyet-i kerîme, Rasûlu'llâh'ın vefat edeceğini bildiriyor." diyerek ağlamaya başladı ki hakikaten de öyle oldu. Rasûlu'llah (s.a.v.) bu târihten sonra seksenbir veya sekseniki gün daha yaşadı. Bu müddet zarfında da şeriat ahkâmına hiçbir hüküm ilâve olunmadığı gibi, hiçbir hüküm de nesh'e ve tebdil'e uğramadı.

Güneş battıktan sonra Kasvâ' adlı devesine binen Hazret-i Muhammed (s.a.v.), evlâtlığı Zeyd İbn-i Hârise (r.a.) nin oğlu Usâme (r.a.) yi terkisine alarak Arafat'tan Müzdelife'ye doğru hareket etti. Yolda kendisi devesinin gemini çekerek yavaş yavaş gittiği gibi, halka da sağ eli ile işaret ederek; "Es-sekine, es-sekine: Ağır ağır gidiniz, acele yürümekle hayır bulunmaz." diyordu. Bu şekilde bir müddet gittikten sonra abdestini yeniledi. Usâme (r.a.) de, "Namaz kılacağız değil mi?" deyince, "Hayır namaz ilerde" cevâbını verdi. Bundan sonra yoluna devam ederek, temkinli ve vakarlı bir halde Müzdelife'ye (içtimâ yerine) geldi. Henüz akşam namazı kılınmamıştı. Yatsı namazının da vakti girmişti. Bunun için akşam ve yatsı namazlarını cem' ederek yine bir ezan ve iki kaamet ile edâ etti. Evvelâ bir kaamet ile akşam namazının farzını, sonra da bir kaamet ile yatsı namazının farzını kıldı. Bu iki farz arasında da nâfile namaz kılmadı. Namazı müteakip de sabaha kadar Müzdelife'de kaldı ve şafak vaktine kadar yan üzere yatıp istirahat buyurdu.

Sabahleyin Zül'l-Hicce'nin onuncu Cumartesi günü (bayramın birinci günü) şafak söküp tanyeri ağarmaya başlayınca ezan okutup erkenden sabah namazını kıldı. Namazdan sonra da Kasvâ' adlı devesine binerek Müzdelife'deki Meş'aru'l-Haram denilen yere gitti. Kibleye karşı durarak duâ etti. Tekbir, Tehlil ve Tevhîd eyledi. Ortalık iyice ağarıncaya kadar vakfe'de durdu. Bu sefer de Fadl İbn-i Abbas (r. anhümâ) ı terkisine alarak güneş doğmadan oradan ayrılıp Mina'ya doğru hareket etti.

Yoluna devam eden Hazret-i Muhammed (s.a.v.), giderken Fadl İbn-i Abbas (r. anhümâ) dan ufak çakıl taşları toplamasını istedi. O da toplayıp verdi. Yolda Muhassir vâdisinin ortasına gelince Kasvâ'yı biraz harekete getirip sür'atlendirdi. Bundan sonra da Cemretü'l-Kübrâ'ya çıkan yolu takibederek Cemretü'l-Akabe'ye geldi. Ufak çakıl taşlarından ibaret olan yedi cemresini, kuşluk vaktinde Cemretü'l-Akabe'ye attı. İlk taşı atınca da telbiye'ye son verdi. Bunlardan her birini iki parmağı ile tutup atıyor ve her defasında da "Bismi'llâh" deyip Tekbir getiriyordu. Ashâb-ı Kirâm'ına da; "Bu kırattaki (bu ölçüdeki) çakılları bu şekilde atınız. Ey insanlar! Din hususunda ifrat etmekten sakınınız, zirâ sizden evvelki ümmetlerin helâk olmasına sebep dinde ifrat etmeleri olmuştur." buyuruyordu. Oraya gelen binlerce müslüman da aynı şekilde hareket edip Cemretü'l-Akabe'ye yedi taş atarak Tekbir getirdiler.

Bundan sonra Mina'ya gelen Hazret-i Muhammed (s.a.v.), Muhâcirin-i Kirâm'ın kiblenin sağ tarafında, Ensâr-ı Kirâm'ın kiblenin sol tarafında, diğer müslümanların da karşıda saf saf yer almalarını emretti. Bu sûretle kendisini dinlemeye hazırlanan binlerce İslâm topluluğu karşısında ve yine devesinin üzerinde meşhur Vedâ haccı hutbelerinden ikincisini irâdetti. Bu hutbe de birincisine benzemekle beraber meâlen şöyledir:

* * *

"Allâh'a hamd-ü senâ ederiz. O'na döneriz. Nefislerimizin fenâlıklarından ve kötü amellerimizden O'na sığınırız. Allâh'ın hidâyet ettiğini kimse yoldan çıkaramaz. Allâh'ın şaşırttığını da kimse yola getiremez.

Ben şehâdet ederim ki: Allah'dan başka ilâh yoktur. Birdir, eşi ve ortağı yoktur. Yine ben şehâdet ederim ki: Muhammed, O'nun kulu ve Rasûlü'dür.

Ey Allâh'ın kulları! Allah'dan korkup korunmanızı ve O'na itâat üzere olmanızı vasiyyet ederim.

Ey insanlar! Sizi Allâh'ın kitabı Kur'ân'a bağlayan Peygamberinizin sözlerini iyi dinleyiniz ve O'na itâat ediniz. Haccın menâsikını benden gördüğünüz gibi öğreniniz ve bundan sonra da öyle yapınız. Bilmiyorum amma belki bundan sonra benimle bir daha burada görüşemezsiniz. Zaman (ay, yıl dediğimiz vakit ölçüsü), bugün, Allâh'ın yerleri ve gökleri yarattığı günkü ilk vaziyetine dönmüştür. Bir yıl, ay ölçüsü ile oniki aydır. Bunlardan dördü haram aylarıdır. Üçü birbiri ardına gelir ki bunlar Zü'l-Ka'de, Zü'l-Hicce ve Muharrem aylarıdır. Diğerleri de Receb ayıdır ki Cemâdü'l-Uhrâ ile Şa'ban ayı arasındadır. Adâlet ve insaf, zulüm ve şiddet gibi şeyler, ancak üç şeyden meydana gelir ki bunlar da can, mal, ırz ve nâmus (şeref) dur.

— Bugün ne günü olduğunu biliyor musunuz?

— (Ashâb-ı Kirâm): Allah ile Rasûlü daha iyi bilir.

— Bugün Nahr günü (kurban kesim günü) değil mi?

— Evet, yâ Rasûlâ'llah, kurban kesim günüdür.

— Bu ay hangi aydır?

— Allah ile Rasûlü daha iyi bilir.

— Zü'l-Hicce ayı değil midir?

— Evet, yâ Rasûlâ'llah, Zü'l-Hicce ayıdır.

— İçinde bulunduğumuz yer hangi şehirdir?

— Allah ile Rasûlü daha iyi bilir.

— Belde-i Haram (Mekke şehri) değil midir?

— Evet, yâ Rasûlâ'llah, Belde-i Haram'dır.

— O halde biliniz ki mallarınız da, kanlarınız da, ırzlarınız da, bu gününüz, bu ayınız, bu beldeniz gibi mukaddes ve haramdır (her türlü taarruzdan masumdur). Sakın benden sonra dalâlete kapılarak birbirinizin boynunu vurmayınız. Biliniz ki hepiniz Allâh'a döneceksiniz. O da size yaptıklarınızı soracaktır.

Ey insanlar! Her câni, bizzat kendi cürmünden mes'uldür. Hiçbir câninin irtikâbetiği cürüm, evlâdına şâmil olamaz. Hiçbir evlâdın cürmü de babasını mes'ul edemez. Herbirinizin malı ve kanı ötekine haramdır. Doğru yoldan ayrılmayınız. Birbirinizin haklarına riâyet ediniz. Şâyet müslümanları doğru yola irşad eden adam kesik burunlu bir zenci (Arâbi) olsa bile ona da itâat ediniz.

Ey mü'minler! Rabbinize ibâdet ediniz. Beş vakit namazınızı kılınız. Oruç ayında orucunuzu tutunuz. Emirlerime de itâat ediniz ki Allâh'ınızın Cennetine giresiniz. Bu nasihatlarımı tutunuz. Bunları, burada hazır bulunanlarınız burada bulunmayanlarınıza tebliğ etsin. Olabilir ki kendisine tebliğ olunan bâzı kimseler, burada bulunup da işiten bir kısım kimselerden daha iyi anlayıp bellemiş olur.

— Tebliğ ettim mi?

— Evet, yâ Rasûlâ'llah, tebliğ ettiniz.

— Şâhid ol yâ Rab.

— Burada bulunanlar bulunmayanlara tebliğ etsin."2

***

(2) Şâhîh-i Buhârî Muhtasarı Tecridi Sarîh. Tercemesi C. 10, ss. 436-439 ve (1654 nolu Hadisi Şerif). Kâmil Miras.

İkinci hutbesini de bu şekilde bitiren Hazret-i Muhammed (s.a.v.), oradan ayrılarak Mina'daki kurban kesim yerine geldi. Kendisi ve âileleri nâmına kurban edilmek üzere hazırlanan yüz deveден altmış üçünü kesip kurban etti ki bunları kendisi Medîne'den göndermişti. Geriye kalan kısmını da —kurban edilmek üzere— Hazret-i Ali (r.a.) ye havale etti (vekâlet verdi). O da bunları Yemen'den getirmişti ki, hepsini kesip kurban etti.

Bundan sonra —Rasûlu'llah (s.a.v.) in emri ile—, kurban edilen bu devele-
rin her birinin etinden birer parça alınarak bir çömleğe konulup pişirildi. Oturup hep birlikte yediler. Et suyundan da içtiler. Diğer müslümanlar da aynı şekilde hareket edip kurbanlarını kestiler, etinden pişirip yediler. Kurbanların artakalan etleri ile derileri de —Rasûlu'llah (s.a.v.) in emri ile— fukaraya dağıtılıp tasadduk edildi.

Bu sûretle kurban kesme işini de tamamlayan Hazret-i Muhammed (s.a.v.), kurban kesim yerinden ayrılarak Mina'daki tıraş olma mahalline geldi. Tıraş olmak için Ma'mer İbn-i Abdillâh (r.a.) ı çağırarak saçlarını kestirip tıraş oldu. Kesilen saçlarından bir kısmını Ebû Talha El-Ensârî (r.a.) ye ve yakınlarında bulunan diğer müslümanlara —yâdigâr olarak— birer ikişer dağıttı. Geriye kalan kısmını da Ebû Talha El-Ensârî (r.a.) ye vererek dağıtmasına müsaade buyurdu. Onlar da bu mübârek kılları alıp —yâdigâr olmak üzere— sakladılar³.

Bundan sonra ihram'dan çıkan Hazret-i Muhammed (s.a.v.), Kasvâ' adlı devesine binerek Mina'dan ayrılıp Mekke'ye doğru hareket etti. Yolda Muhasseb denilen düzlüğe gelince; "Burası vaktiyle (Bi'set'in yedinci yılında) Kureys ile Kinâne oğullarının, Müslümanlar ile Hâşimiler aleyhinde, küfr üzere birleşerek kız alıp vermemek, alış-verişte bulunmamak için ahd-ü peymân ettikleri yerdir." buyurdu ki, bu sözleri ile, İlahî intikamın tecellisine ve;

...الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا...

"Nihâi zafer, Allâh'a teveccüh eden müttakiler içindir." meâlindeki âyet-i kerimenin ifade ettiği va'd-i İlahî'nin tahakkuk ettiğine işâret ediyordu⁴.

Bundan sonra Mekke-i Mükerrreme'ye gelen Hazret-i Muhammed (s.a.v.), doğru Haram-i Şerîf'e girdi. Kâ'be-i Muazzama'yı yedi kere tavaf ederek Tavâf-i Ziyâret'i (Tavâf-i İfâda'yı) yaptı. Öğle namazını orada kıldı. Oradan ayrılarak Abdül-Muttalip oğullarının hacılara su dağıttığı Zemzem kuyusunun başına geldi. Bu sırada Abbas İbn-i Abdül-Muttalib (r.a.) —daha önce izin almış olduğundan— vazifesi başında hacılara su dağıtmakla meşgul idi. Onlara hitâben; "Çekin, ey Abdül-Muttalib oğulları. Eğer halkın bana ittibâ ederek sizi bu şereften mahrum edeceklerinden endişe etmese idim, suyu kuyudan bizzat kendim çekerek içmek isterdim." buyurdu. Bunun üzerine Abbas İbn-i Abdül-Muttalib (r.a.) de suyu kuyudan çekerek Rasûlu'llah (s.a.v.) a verdi. O da kibleye karşı durarak ayakta içti. Kendisini takibeden diğer müslümanların hepsi de aynı şekilde hareket edip Tavâf-i Ziyâret'i yaparak Zemzem suyundan içtiler.

Bundan sonra Haram-ı Şerîf'den ayrılan Hazret-i Muhammed (s.a.v.), tekrar Mina'ya gitti. Bir rivâyette de öğle namazını, Mescid-i Haram'da değil

(3) Sahih-i Buhari Muhtasari Tercidi Sarih Tercemesi C. 10, ss. 442.

(4) Sahih-i Buhari Muhtasari Tercid-i Sarih Tercemesi C. 6, ss. 132-133 ve 210 ve (786 nolu hadisi şerif ve izahı). Kâmil Miras.

Mina'ya gelince Mina'da kaldı. Bu sûretle bayramın birinci gününün geri kalan kısmını Mina'da geçirdi.

Bayramın ikinci, üçüncü ve dördüncü günleri de Mina'da kaldı. Her gün ikinci vakti Cemre-i ulâ, Cemre-i vüstâ ve Cemre-i akabe'ye sırası ile yedişerden yirmibir taş attı. Dördüncü günün sonunda hepsi yetmiş taş oldu.

Hazret-i Muhammed (s.a.v.), Mina'da kaldığı sırada Zül-Hicce ayının onbirinci Pazar günü (bayramın ikinci günü) —Nasr sûresi'nin nüzûlünü duyan halkın toplanması üzerine— meşhur Vedâ haccı hutbelerinden üçüncüsünü, yine Kasvâ' adlı devesinin üzerinden irâd etti. Bu hutbesinde de Allâh-u Teâlâ'ya hamd-ü senâ ettikten, Tekbir ve Tehlîl'de bulunduktan sonra mal, can ve nâmus masuniyetinden ve âmme haklarından bahsederek iktifa etti ki, az bir farkla yukarıdaki iki hutbesine benzemektedir.

Yevmü'n-Nefr (Dağılmak günü) denilen Zül-Hicce ayının onüçüncü günü (bayramın dördüncü Salı günü) Mina'dan hareket eden Hazret-i Muhammed (s.a.v.), Muhasseb (Ebtah) denilen düzlüğe (vâdiye) geldi. Geceyi orada geçirdi. Çarşamba günü sabahleyin erkenden Mekke-i Mükerrerme'ye inerek Haram-ı Şerîf'e dâhil oldu. Güneş doğmadan Vedâ tavâfı'nı (Tavâf-i Sader'i) yaparak hacca son verdi. Diğer müslümanlar da aynı şekilde hareket edip Vedâ tavâfı'nı yaparak haclarına son verdiler.

Bu sûretle hac menâsıkını tamamlayan bütün hacılar, biribirleri ile vedâlaşarak memleketlerine döndüler. Hazret-i Muhammed (s.a.v.) de Muhâcirîn-i Kirâm ve Ensâr-ı Kirâm ile birlikte, Mekke-i Mükerrerme'nin alt tarafındaki Küdâ yolundan Medîne-i Münevvere'ye hareket etti. Yanına biraz Zemzem suyu aldı. Mekke-i Mükerrerme'den ayrılırken de duâ etti.

Yolda Cuhfe'ye üç mil kadar bir uzaklıkta bulunan Gadîr-hum mevkiinde konakladı ve ebediyet âlemine çağırıldığını Ashâb-ı Kirâm'ına haber vererek şöyle dedi:

“Ey insanlar! Ben yalnız bir beşerim. Yakında Allâh'ın elçisi gelecek. Ben de O'nun da'vetine icâbet edeceğim. Fakat size iki büyük şey bırakıyorum. Bunlardan birisi Allâh'ın kitabı (Kur'ân) dır. Hidâyet ve nur O'ndadır. Allâh'ın kitabını alınız ve O'na sımsıkı sarılınız. O size doğru yolu buldurur, sizi saâdete ulaştırır. Diğeri de, Sünnetim'dir. Ehl-i Beyt'im hakkında dâimâ Allâh'ı hatırlayınız.”

Bundan sonra yoluna devam ederek Zül-Huleyfe'ye gelen Hazret-i Muhammed (s.a.v.), geceyi orada geçirdi. Sabah olunca erkenden hareket ederek Medîne-i Münevvere'ye dâhil oldu. Üç kere Tekbir getirdikten sonra şöyle duâ buyurdu:

“Allah'dan başka ilâh, O'ndan başka ibâdet edilecek yoktur. Birdir, eşi ve benzeri, dengi ve ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd O'nadır, O her şeye kaadirdir. Dönüyoruz, tevbe ettik, ibâdet ettik, secde ettik, Rabbimize şükrederek O'na hamd-ü senâda bulunduk. Cenâb-ı Hak va'dini (sözünü) yerine getirdi. Kuluna yardım etti. Aleyhimize birleşen düşmanları yalnız başına mağlûp ve perişan etti.”⁵

İşte Hazret-i Muhammed (s.a.v.) in, hayâtının sonuna yaklaştığı bir zamanda yapmış olduğu, bununla bütün müslümanlara haccın her türü menâsıkını bizzat kendisi yaparak gösterip öğrettiği, tebliğ edip bildirdiği meşhur Vedâ haccı, bu şekilde cereyan etmiştir. Cenâb-ı Hak bütün müslümanlara aynı faziletle hac farızalarını ifâ etmek nasib buyursun, âmin.

(5) Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercemesi C. 6, ss. 226 (853 nolu Hadîs-i Şerîf). Kâmil Miras.